

УДК 378.4–043.83(091)(477.74)«1865/2018»

Вадим ХМАРСЬКИЙ

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

МЕРЕЖА ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ОДЕЩИНИ: ДО ПИТАННЯ ПРО ХРОНОЛОГІЮ ТА ДИНАМІКУ ФОРМУВАННЯ

Abstrakt

This article is dedicated to the problem of chronological dating of foundation of institutions of higher education in Odesa oblast and organization of their network and dynamics of this process in the second half of the 1800s — beginning of the 2000s. Unified principles and approaches regarding its establishment in chronological dating of institutions of higher education are suggested.

Заклади вищої освіти (далі — ЗВО) за своїм призначенням, як наукові осередки, є основними промоторами сцієнтистського дискурсу у суспільстві. Це іманентно має розповсюджуватись у них і на авторефлексію — власне уявлення про своє місце як у сучасному освітньому просторі, так і у минулому. Втім, сама історія цих закладів як наратив є проблематичною зокрема з огляду на наукову презентацію формування їхньої мережі й особливо у розв'язанні одного з ключових питань — визначення дат започаткування ЗВО. Розглянемо таку мережу у межах сучасної Одеської області, де лише один такий заклад — Ізмаїльський державний гуманітарний університет (ІДГУ) — знаходиться за межами обласного центру.

У даному разі об'єктом вивчення є офіційні сайти 19 ЗВО Одеської області. Увагу зосереджено саме на цьому інформаційному джерелі презентації інституцій як найпотужнішому важелі формування історичної пам'яті про себе у суспільстві. На превеликий жаль, не кожен ЗВО має свою «паперову» історію у форматі книжок, а ті, що її написали, — віддзеркалили основний зміст на сайтах. Тому й розглядаються лише електрон-

ні ресурси — для зрівняння інформаційної репрезентативності всіх ЗВО. Фронтальний перегляд офіційних сайтів дає підстави уявити формування названої мережі впродовж п'ятох хвиль. Перша співпала з імперською епохою (XIX — початок XX ст.) — свій початок у ній побачили п'ять ЗВО (майбутні Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського — ПУНПУ, 1817 [24]; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова — ОНУ, 1865 [10]; Одеський національний медичний університет — ОНМедУ, 1900 [8]; Одеська національна академія харчових технологій — ОНАХТ, 1902 [1]; Одеська національна музична академія — ОНМузА, 1913) [4].

Ще три хвилі хронологічно співпадали з радянською епохою (1917–1991 рр.), у яку й було сформовано мережу ЗВО Одещини [11]. Втім, у першу з них, яку можна назвати перехідною (1918–1922), виникли не лише суто радянські — Одеський національний економічний університет (ОНЕУ, 1921) [3], Одеський державний університет внутрішніх справ (ОДУВС, 1922) [19], а й ті, що не мали попервах безпосереднього зв'язку з радянською владою, — нинішній Одеський державний аграрний університет (ОДАУ, 1918) [27] та Одеський національний політехнічний університет (ОНПУ, 1918) [28]. Наступна хвиля припадає на 1930–1932 роки — подальше формування мережі ЗВО у час кардинальних соціально-економічних та суспільно-політичних перетворень в СРСР — постали, згідно з власним уявленням, теперішні Одеська державна академія будівництва та архітектури (ОДАБА, 1930) [20], Одеська національна академія зв'язку імені О. С. Попова (ОНАЗ, 1930) [18], Одеський національний морський університет (ОНМУ, 1930) [9], Одеський державний екологічний університет (ОДЕКУ, 1932) [7]. Заклучна радянська хвиля пов'язана з Другою світовою війною — виникли, як вважають упорядники текстів на сайтах, нинішні ІДГУ (1940) [5], Національний університет «Одеська морська академія» (НУ ОМА, 1944) [6], Одеська державна академія технічного регулювання та якості (ОДАТРЯ, 1945) [12].

У сучасну добу фіксуємо лише одну хвилю — зокрема створення у 90-ті роки минулого століття нинішніх ЗВО: Одеський регіональний інститут державного управління при Президенті України Національної академії державного управління

ГОРІДУ НАДУ, 1995) [26], Національний університет «Одеська юридична академія» (НУ ОЮА, 1997) [25] та Міжнародний гуманітарний університет (МГУ, 2002) [2]. Таким чином, згідно з презентацією на офіційних сайтах, хронологія й динаміка формування мережі ЗВО виглядає у хвилях так: 1) імперська (1817–1913) — 5; 2) «рання» радянська (1918–1922) — 4; 3) «переламна» радянська (1930–1932) — 4; 4) «воєнна» радянська (1940–1945) — 3; 5) сучасна (1995–2002) — 3.

Таке розмаїття ЗВО безсумнівно потребує наукового опанування, системного уявлення й універсалізації підходів до вивчення їхньої історії, особливо з огляду відзначення різноманітних ювілеїв. Не випадково, що саме ОНУ як самий знаковий ЗВО Одеси став збудником розмірковувань щодо проблеми спадкоємності і «генеалогії» інших освітніх закладів Одещини — перші публікації щодо методології визначення віку ЗВО з'явилися на початку 10-х років XXI століття [13; 16; 30] і згодом були продовжені напередодні, під час і після відзначення 150-літнього ювілею ОНУ (2015) [22] на сторінках не лише вітчизняних, але й зарубіжних видань [11; 14; 15; 17]. Отже, можна вже говорити про дискусію, яку продовжуємо і у даному тексті.

Нагадаємо, що свого часу було запропоновано дотримуватись підходів, згідно з якими щодо часу заснування ЗВО необхідно формулювати чіткі наукові критерії та визначати методологію. Тобто в основу визначення часу ЗВО мають бути покладені принципи науковості (а не волюнтаризму й кон'юнктури) в оперуванні з історичними джерелами та історіографічною спадщиною, історизму (а не еkleктики) у передумовах виникнення, системності (а не випадковості) створення, лінійності (а не паралельності) існування ЗВО як установи тощо. Отже, згідно з цією пропозицією не можна до безпосередньої історії закладу вищої освіти додавати час існування його попередника, якщо він не був за статусом закладом вищої освіти (принцип гомогенності).

З огляду на викладене вище, започаткування ЗВО, на наше переконання, можна визначити такими сценаріями: перший — через підняття статусу одного чи кількох об'єднаних нижчих за статусом освітніх закладів у новий, вищий навчальний заклад (наприклад Рішельєвський ліцей — Новоросійський уні-

верситет); другий — об'єднання кількох ЗВО чи їхніх частин в один (ОНЕУ), причому з часу злиття історія попередників закінчується і розпочинається історія нового закладу; відбрункування нового ЗВО з іншого, причому історія виділеного закладу починається від часу виокремлення (ОНПУ — ОНМУ; ОНУ — НУ ОЮА). Для пояснення причин і передумов виникнення та часу існування попередників нових ЗВО пропонуємо використовувати категорію — передісторія.

Отже, переосмислення минулого задля пошуку свого місця у сучасності — таким мав би бути основний лейтмотив у тих, хто формує основні архетипи сприйняття всіх ЗВО у межах своїх установ (керівництво ЗВО, історики). Якщо ж розглянути їхні зусилля щодо визначення дати заснування своїх освітніх закладів, то підходи ці можна розділити на дві групи: 1) «консерватори», які не піддають сумніву вже раніше визначений час виникнення власного ЗВО та 2) «революціонери», які неодмінно схиляються до задавнення його початку.

Саме через це вважаємо недоречним розпочинати історію в імперську добу таких ЗВО: ПУНПУ — від Рішельєвського ліцею (а точніше від його підрозділу, що мав назву Педагогічний інститут) (1817) [11; 24]; ОНМедУ — від медичного факультету Новоросійського університету (1900) [8], ОНАХТ — від відкритої в Одесі школи мукомелів, яку у 1909 р. реорганізовано у Одеське мельничо-технічне училище, а вже у 1922 р. воно було перетворене у технікум технології зерна і борошна (згідно з відповідним законом технікуми на той час визнані закладами вищої освіти) [1].

Крім таких афірмативних текстів потрібно говорити й про спроби або натяки задавнення інституційної історії. Наприклад на сайті НУ ОЮА зазначено: «Наш університет має багату історію і добрі академічні традиції. Історія його створення сягає своїм корінням часів заснування юридичного факультету в Рішельєвському ліцеї, коли почала своє формування Одеська юридична школа». Очевидно, саме останньою сентенцією можна пояснити наявність на візуальному символі цього закладу числа «1847» — хоча у офіційних текстах відсутні вказівки на цей рік як дату заснування ЗВО [25].

Не викликає заперечень алгоритм виникнення як ОНУ, так і ОНМузА, що як консерваторія «була створена 8 вересня 1913

року за рішенням Головної Дирекції Російського музичного товариства на базі Одеського музичного училища, заснованого 1807 року». Вона стала четвертим музичним ЗВО у Російській імперії [4]. Отже, з п'яти претендентів виникнути в імперську добу лише два відбулись тоді як заклади вищої освіти.

Щодо «виниклих» у ранню радянську епоху є сумніви щодо бездоганності визначення започаткування ОДУВС. Адже ЗВО він став лише з 1994 року, коли Одеське училище міліції МВС України було перетворене в Одеський інститут внутрішніх справ МВС України. Перед тим цей навчальний заклад був з 1952 р. Одеською спеціальною середньою школою міліції МВС СРСР (з 1992 р. — України), яка перед тим 30 років функціонувала як школа з підготовки старших і молодших міліціонерів [23].

Повчальною є історія навколо дати заснування ОНМУ, що виник у другу радянську хвилю. Одеський історик В. В. Левченко одним з перших і цілком слушно підняв проблему спадковості між ЗВО та їхніми попередниками. Але у даному разі він намагався довести, що рахувати вік цього закладу потрібно не із загальноприйнятої дати — 1930 р., а на 12 років риніше. Тобто від часу заснування Одеського політехнічного інституту (1918), у структурі якого існували факультети, з яких згодом і було створено Одеський інститут морського транспорту (ОНМУ). Методологічні засади цього були відображені у чотирьох взаємопов'язаних лініях: матеріальна база, традиції навчально-наукової організаційної роботи, продовження студентського контингенту, викладацький склад (основна ланка у спадковості). Ці лінії мали переконати керівництво закладу у доцільності відзначення вікового ювілею в історії ОНМУ у 2018 році.

Заперечуючи наведене вище, наголосимо на двох зауваженнях. По-перше, щодо визначення «ліній» та їхньої кількості. Адже потрібне обґрунтування щодо визначення саме такої їх кількості — чотирьох, щоб не залишалось відчуття упередженої добірки задля доведення наперед визначеного постулату. А по-друге, в історії ЗВО пропонуємо використовувати принцип лінійності (іншої — не плутати із згаданими вище «лініями» В. В. Левченка), а не паралельності — адже не може бути один і той же структурний підрозділ частиною одразу двох ву-

зів, причому одного з них — ще неіснуючого. Отже, не може медичний факультет Новоросійського університету одночасно бути ще неіснуючим Медичним інститутом, як не можуть факультети портобудівництва і гідротехнічних споруд Одеського політехнічного інституту бути водночас і неіснуючим Одеським інститутом морського транспорту. Отже, все це — лише передісторія названих ЗВО. Підкреслимо — невід’ємна від них. Те, що в ОНМУ цього року не запланували урочистостей з приводу його сторіччя, промовисто говорить про позицію керівництва, яке, очевидно, не прийняло (з нашої точки зору — цілком слушно) пропозицію свого ж колеги-історика.

Разом з тим цілковито підтримуємо тезу В. В. Левченка про те, що історія педагогічної (додамо — юридичної, медичної, борошномельної тощо) освіти й історія педагогічного (юридичного, медичного, харчової промисловості тощо) закладу вищої освіти не одне й те саме [17, 58]. І тут принагідно зазначимо, що формула виникнення ЗВО найоптимальніше, на нашу думку, виписана саме для випадку ОДАБА, що «є спадкоємцем славних традицій Одеської школи десятників будівельної справи Одеського (Новоросійського) відділу Імператорського Російського технічного товариства з 1891 року. У 1918 році з метою підготовки інженерів-будівельників було створено інженерно-будівельний факультет у Політехнічному інституті. Саме на його базі відкрився ЗВО будівельного профілю — Одеський інженерно-будівельний інститут (ОІБІ), який за роки свого існування змінював свою назву» [20].

Дискусійними залишаються питання визнання започаткування двох з трьох ЗВО, що беруть свої витoki у заключній радянській хвилі. Адже треба розв’язати питання про статус ЗВО для Одеського вищого морехідного училища (1944) — НУ ОМА, Одеського технікуму вимірювань (1945)/Одеського вищого училища метрології і якості (1990)/Одеського коледжу стандартизації, метрології та сертифікації (1993)/Одеського державного інституту вимірювальної техніки (2007) — ОДАТРА.

Єдиним випадком можливого «омолодження» свого віку є ЗВО з сучасної хвилі — ОРІДУ НАДУ, визначення появи якого пов’язується однозначно з сучасною епохою, хоча у популярній літературі, що впливає на формування суспільної свідомості не

менше, ніж офіційний сайт, наголошується на його генетичному зв'язку з Одеською вищою партійною школою (1944) [21].

Отже, вважаємо, що мережа закладів вищої освіти Одещини формувалась в умовах модерного часу у відповідності до обставин трьох епох — імперської, радянської та сучасної. Втім позначаючи на бурхливе заселення краю у XIX ст. і потребу у фахівцях найвищого ґатунку у всіх сферах суспільного життя було створено лише два нинішніх заклади вищої освіти — ОНУ та ОНМузА. Тому хронологічні межі першої хвилі треба звизити до 1865–1913 рр.

Революційні події, потужна демократизація вищої освіти призвели до трансформації та розширення мережі ЗВО. Зі структурних частин Новоросійського університету та інших новостворених освітніх закладів було започатковано низку ЗВО — ОДАУ, ОНПУ, ПУНПУ, ОНЕУ, ОНМедУ, ОНАХТ. Певним феноменом тієї доби був Одеський Інститут народної освіти (1920–1930), створений з мережива недовговічних вишів, уламки якого стали складовою низки ЗВО, у тому числі і відновленого у 1933 році ОНУ. Зміна формату «будівництва соціалізму» в СРСР призвела до появи на початку 30-х років XX ст. ще чотирьох ЗВО (ОДАВА, ОНАЗ, ОНМУ, ОДЕКУ), а в умовах Другої світової війни — ще трьох (ІДГУ, НУ ОМА, ОРІДУ НАДГУ). У сучасний період виникли чотири ЗВО — ОДУВС, ОДАТРА, НУ ОЮА та МГУ.

Таким чином, у п'ятьох випадках у питанні щодо заснування ЗВО Одещини бачимо потребу змістити акценти у їхньому історієписанні, а в одному (ПУНПУ) — потрібне докорінне виправлення. Тому схема формування мережі освітніх закладів вищого регіону з огляду на їхнє виникнення по періодах, у порівнянні з наведеною вище схемою, коригується у такий спосіб: 1) $5-3 = 2$; 2) $4-1 + 3 = 6$; 3) 4; 4) $3-1 + 1 = 3$; 5) $4-1 + 1 = 4$. Отже, витоки сучасної мережі ЗВО були закладені в імперську епоху, в основному сформовані на початку радянської епохи і рівномірно доповнені на початку 30-х, у першій половині 40-х та у другій половині 90-х рр. XX ст. — на початку XXI ст.

Література

1. З історії Одеської національної академії харчових технологій [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Одеської національної академії харчових технологій. — Режим доступу: <https://www.onaft.edu.ua/history>
2. Історія Міжнародного гуманітарного університету [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міжнародного гуманітарного університету. — Режим доступу: <http://mgu.edu.ua/pro-universitet/istoriya>
3. Історія ОНЕУ [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Одеського національного економічного університету. — Режим доступу: <http://oneu.edu.ua/pages/univer/history-oneu/>
4. Історія ОНМА [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової. — Режим доступу: <http://odma.edu.ua/about>
5. Історія університету [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Ізмаїльського державного гуманітарного університету. — Режим доступу: <http://idgu.edu.ua/university#popup-1085>
6. Історія університету [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національного університету «Одеська морська академія». — Режим доступу: <http://www.onma.edu.ua/istoriya>
7. Історія університету [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Одеського державного екологічного університету. — Режим доступу: <http://odeku.edu.ua/istoriya-universitetu-new/>
8. Історія університету [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Одеського національного медичного університету. — Режим доступу: <http://onmedu.edu.ua/zagalna-informacija/istorija-universitetu/>
9. Історія університету [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Одеського національного морського університету. — Режим доступу: <http://www.osmu.odessa.ua/ua/ob-onmu-2/pro-onmu.html>
10. Історія університету [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. — Режим доступу: <http://onu.edu.ua/uk/geninfo/history>
11. Коваль І. М. Історіографічне осмислення історії Одеського університету: віхи, люди, тексти, підсумки [Текст] / І. М. Коваль, В. М. Хмарський // Краєзнавство. — 2015. — № 1–2. — С. 89–98.
12. Коротка історична справка [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Одеської державної академії технічного регулювання та якості. — Режим доступу: <https://kachestvo.od.ua/pro-akademiyu-2/istoriya/>
13. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту [Текст] / В. В. Левченко. — Одеса : ТЕС, 2010. — 428 с.

14. Левченко В. В. История Одесского университета 1920–1933 гг.: конструирование традиций или разрыв преемственности? [Текст] / В. В. Левченко // *Rozprawy z Dziejów Oświaty / pod redakcją Joanny Schiller–Walickiej.* — Warszawa, 2014. — Tom LI. — С. 73–97.
15. Левченко В. В. К вопросу о методологической основе конструирования историй преемственности университетов в начале XXI в. (на примере высшей школы Украины) [Текст] / В. В. Левченко // *Парадигмы университетской истории и перспективы университетологии (к 50-летию Чувашского государственного университета имени И. Н. Ульянова).* — Чебоксары, 2017. — С. 268–273.
16. Левченко В. В. К вопросу становления и преемственности Одесского национального морского университета [Текст] / В. В. Левченко // *Вісник Одеського національного морського університету.* — Одеса, 2011. — Вип. 33. — С. 17–26.
17. Левченко В. В. Методологические основы историй вузов: конструирование традиций и разрыв преемственности (на примере высшей школы Одессы) [Текст] / В. В. Левченко // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія: зб. наук. праць.* — Одеса: Фенікс, 2014. — Вип. № 6. — С. 55–62.
18. Музей зв'язку ОНАЗ ім. О. С. Попова [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Одеської національної академії зв'язку ім. О. С. Попова. — Режим доступу: <https://onat.edu.ua/muzej-akademiyi/>
19. Огляд Університету [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Одеського державного університету внутрішніх справ. — Режим доступу: <http://oduvs.edu.ua/oglyad-universitetu/>
20. Одесская государственная академия строительства и архитектуры (ОГАСА) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Одеської державної академії будівництва та архітектури. — Режим доступу: <http://www.ogasa.org.ua/>
21. Одеський державний університет внутрішніх справ [Електронний ресурс] // Gpedia Your Encyclopedia. — Режим доступу: http://www.gpedia.com/uk/gpedia/Одеський_державний_університет_внутрішніх_справ
22. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015) / кол. авт.; гол. ред. І. М. Коваль; Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса: ОНУ, 2015. — 304 с. : іл.
23. Одеський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентіві України [Електронний ресурс] // Вікіпедія. Вільна Енциклопедія. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Одеський_регіональний_інститут_державного_управління_НАДУ_при_Президентіві_України

24. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського: історія та сучасність [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. — Режим доступу: <https://www.pdpu.edu.ua/universitet/istoriya-ta-suchasnist.html>
25. Вітальне слово Президента Національного університету «Одеська юридична академія», академіка Сергія Васильовича Кивалова [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національного університету «Одеська юридична академія». — Режим доступу: <http://opua.edu.ua>
26. Про діяльність Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. — Режим доступу: <http://www.oridu.odessa.ua/?rozd=1>
27. Про університет [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Одеського державного аграрного університету. — Режим доступу: <http://osau.edu.ua/pro-universitytet/>
28. Про університет [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Одеського національного політехнічного університету. — Режим доступу: <http://opu.ua/about>
29. Хмарський В. М. Книжка про парадоксальний ювілей в Одеському університеті. Два століття служіння книзі // Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. — 2017. — Т. 22, вип. 2 (18). — С. 369–379. — Рец. На кн.: Історія Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 1817–2017: [монографія] / М. В. Алексеєнко, М. О. Подрезова, О. В. Полевщикова, В. П. Пружина, В. В. Самодурова; авт. передм. та наук. ред. І. М. Коваль; відп. ред. М. О. Подрезова; бібліогр. ред. О. С. Мурашко; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. — Одеса : ОНУ, 2017. — 291 с.
30. Хмарський В. М. Проблема співвідношення історії та передісторії вищих навчальних закладів в Одесі [Текст] / В. М. Хмарський // 150-річчя комерційної освіти в Одесі. Матеріали круглого столу, 12 грудня 2012 р., Одеса / відп. ред. М. І. Зверяков. — Одеса : ОНЕУ, 2013. — С. 3–10.